

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mondhatnám, hogy a sors akarta így, hogy hosszú ideje bennem élő lelkiismeret furdalás enyhítésére tegyek valamit Ata Kandóért. Nem mintha rászorulna a 2017-ben, 103 éves korában - mégis váratlanul - elhunyt világhírű fényképész az én mondataimra, hanem mert nekem van rá szükségem. 2000-ben, amikor Magyar fotográfusnők címmel könyvet jelentettem meg a 19. század végétől az 1950-es évekig itthon és külföldön kisebb-nagyobb karriert befutó magyar származású fotósnőkről, Görög Etelka /Ata Kandó a véletlenek sorozata miatt valahogy kimaradt. Azóta mindig bennem élt, hogy be kellene őt helyeznem abba a sorba, képzeletbeli tablóba, amelyen az őt tanító Wachter Klára, Reismann Marian, vagy a vele jó barátságot ápoló, kiváló magyar-holland nőfényképész, Besnyő Éva helyet kapott. Többször tettem erre kísérletet, legutóbb, amikor egy Párizsban megjelenő Nőlexikonba életrajzát röviden megírhattam.

Kalandos élete egy 20. századi nőművész-történetéről szóló regény forrása lehetne, s benne a sok, szinte hihetetlen, ugyanakkor megható, provokáló, bátorságot, kiállást, vakmerőséget, szenvedélyt tükröző történet nem a fantázia szüleménye, hanem az élet adta jelenetek sorozata. Már születése, gyermekkora is szép és regényes, Beke Manó kiváló, Európa-hírű matematikus gyönyörű lánya, Beke Margit beleszeret egy történésznek készülő fiatalemberbe, Görög Imrébe. Házasságukból 1913 szeptemberében kislány születik, akit Etelkának neveznek el. A gyerek, mint oly sok hasonló, nem tudja nevét kiejteni, Atának nevezi magát. Édesanyja a 20. század eleji filozófia, progresszív neveléstudományok, pl. a Montessori iskola hatására megírja 1915-ben a gyerek fejlődésének, a gyermeki létnek a felnőttek világával szembeni eredetiségéről szóló munkáját, az Ata könyvét. Könyv oly népszerűsége tesz szert, hogy a Nyugat folyóirat és a Magyar Pedagógia című folyóirat is recenziót közöl róla. Az édesapa ötvenéves orosz fogsága alatt nyilvánvalóan, hogy Atát az anyja elvei szerinti nevelés irányítja, amely az önállóságot, a gyermek belső menetrendjének érintetlenül hagyását, a gyerek identitásának szabad természetes alakítását hangsúlyozza.

A 20. század eleji polgári zsidó családok esetében gyakori példa, hogy a vagyonosságra, az asszimilációra törekvés mellett az igazolt műveltség is kritérium volt. Ata szülei a történelem/politika viharában kiestek megszokott környezetükből, s mindketten a nyelvek gyakorlása és a műfordítás irányába fordultak. A nyolc nyelven olvasó G. Beke Margit a skandináv irodalom, mondavilág fordítója, mesekönyvek szerzője, a 20. század történelmi katalizmainak tanúságtevője lett, Történetünk: történelem című könyve 1986-

ban jelent meg. Az édesapa, Görög Imre pedig az orosz irodalom javát fordította le, mind a mai napig az ő átültetésében olvashatunk Csehov, Gogol, Dosztojevskij műveket, így a Bűn és bűnhődést is. Az 1920-as években numerus clausus, amely korlátozta a nők egyetemre jutását, hatására a női emancipációs törekvéseket is követő polgári nőnevelés egyik iránya a megélhetést biztosító művész-pályák felé fordította tehetséget mutató fiatal lányokat. Görög Etelka előbb Jaschik Álmos 1920-ban alapított magániskolájában kezd kreatív módon tanulni, s a reklámgrafika, tipográfia, színpadi jelmez és díszlettervezés világát tanulmányozni. A Jaschik Iskola után Bortnyik Sándor Műhely néven működő magánintézetében tanul, a progresszív művészeti irányzatok (1928-1938) által befolyásolt alkalmazott grafika érdekli. Itt ismerkedik meg későbbi férjével, az elsősorban festőként jellemezhető Kandó Gyulával, akivel 1932-ben össze is házasodtak. Az első világháborút követően a kenyérkeresetre vágó, mégis művészi foglalkozást áhító nők között sokan választották a fényképezést, amelyhez - a kor meghatározó, iskolát alapító személyisége, Pécsi József szerint jó szem, elég türelem és kezűgyesség kell: "Elsősorban nagyon jó ízlés, még pedig iskolázott művészi ízlés, kifejlődött szépérzék. A szépnek határozott meglátása és az invenció". Görög Etelka rendelkezett ezekkel a képességekkel, 1936-39 között kitanulta a fényképezés mesterségét, inaskodott Wachter Klára, Reismann Marian műtermében, de nem vált belőle igazi műtermi fényképész.

1930-as évek elején, majd 1938-tól férjével a „Fény városá”-ban, a művészetek központjában, Párizsban igyekeztek berendezkedni. Már e kezdeti időszakban is, Párizsban gyermekek fényképezésével próbálkozott. Nem tartom egészen kizártnak, hogy ez időben kapcsolatba kerülhetett az akkor már nagy névnek számító, Párizsban dolgozó magyar származású Ergy Landauval, aki e szakterületnek elismert képviselője volt. 1936-ban Marcel Aymé francia költő bevezetőjével jelent meg az *Enfants* című gyerekportrékat tartalmazó kötete, majd illusztrálta a *Comment photographier les enfants* című könyvet is.

Az 1930-as évek végén az erősödő háborús hangulat, a nácizmus előretörése nem segített abban, hogy a francia fővárosban gyökeret eresszenek, ezért hazatértek Magyarországra. A háború kitörését itthon érték meg, 1941-ben megszületett fiúk, Tamás, 1943-ban pedig ikerlányaik, Júlia és Magdolna, azaz Juliette és Madelaine. A háborút követően immár három gyerekkel újra Párizsban próbálkoztak, Ata ekkor már szakmai tudását és Robert Capa segítségét igénybe véve a Magnum ügynökségnél talált állást. A család kettészakadt, Kandó Gyula hazatért Magyarországra, Atának új párja lett, a későbbi neves fotóművész Ed Van der Elsen holland fotográfus személyében, akivel életüket Amszterdamban folytatták. Ata Kandó élete az 1950-es évek első feléig csak küzdelem és felkészülés volt az igazi művészi pályára. A fotóriporter, illetve a fényképezés minden területét lefedő működése – hiszen

kiváló divatképeket, kalapreklámokat, portrékat, gyermekfotókat, tájképeket is készített – az 1950-es évek elejétől számítható, amikor már elmúlt negyven éves.

Ha röviden kellene jellemezni az ezt követő időszakot, azt mondhatnánk: humanitás, szolidaritás, segíteni akarás, új területek felfedezése: a lélektan, az antropológia, az utazás, az antikvitás szeretete jellemezte. Ha csak a megjelent, s itt bemutatásra kerülő albumait vesszük számba, is igen jelentős életművet ismerhetünk meg, amely halála után immár a rotterdami Fotómúzeum gyűjteményét gazdagítja.

Nehéz részletekbe menő elemzést nyújtani, hiszen oly változatos, színes az a képi univerzum, amelyet ő ránk hagyott. Nézzük tematikusan, de vizsgálhatnánk akár a fénykezelésnek, a művészi kompozíciónak irányából is.

1956-ban a magyar forradalom kitörését követően ő volt az egyik első, aki barátnőjével, Violette Corneliusszal az aktív segítségnyújtás módját választotta. Az osztrák magyar határon át menekülő, elcsigázott, sok esetben gyerekekkel érkező magyar családokat fényképezte, dokumentálta, a kilátástalanság és remény kettősségét ragadta meg. Sok kisgyereket fényképezett szülőkkel és egyedül, csecsemőket és kiskamaszokat is felhívva a figyelmet egy nép szabadságküzdelmére, s a felelősségre, amelyet a menekülő tömeg, s benne egyesek iránt érezni kell. Fotós eszközeivel a felesleges pátoszt mellőzve az érzelmeket mozgatta meg, ha a képekre nézek, érdekelni kezd a tágra nyílt szemű kislány, a tébláboló kisfiú, a kezét egy alma felé kitaró pár hónapos csecsemő. Vajon mi lesz belőlük, ha nem kapnak segítséget? A pár hónap leforgása alatt kötetté összeálló könyv, az *Édes hazám, Isten veled!* a fotós önzetlen hozzáállásával mesés bevételt, negyedmillió dollárt eredményezett a rászorulóknak.

Feltehetően az otthoni intellektuális légkör, s olvasottsága eredményezte, hogy gyermekeinek is a szó és kép együttes szeretetét taníthatta meg. Tamás fia által franciául írt mese, az *Álom az erdőben*, amely 1957-ben jelent meg, egy olyan fotófantázia, amelyben Ata a természet szépségének feltárását a gyerekek az aktív bevonásával, maguk készítette jelmezekkel, különlegesen gyönyörű fények alkalmazásával, árkádiai jelenetek megrendezésével éri el. E sorozathoz kapcsolható a jelentőségét még nem igazán kivívott kötet, amelyben Ata Kandó Homérosz művét, az Odüsszeiát lírai fekete-fehér fotókkal meséli el Ulysess címmel, gyermekeit hol a pajzsos Zeusz, hol a bagolyszemű Pallasz Athéné, hogy hókarú Naussikaá, hol a szépfürtű Kalüpszó istenasszony szerepébe öltöztetve. (A kötet *Kalypso & Nausicaa* címmel jelent meg.) A homéroszi szöveg rendkívül vizuális hatású, mégis fényképekkel való érzékeltetése különösen nagy bravúr, érdekes kísérlet:

„Át nem járta a fúvó szél nedves dühe őket,
nem nyilazott sugarával a fénylő nap se közékük,
rajtuk a záporosó sem járt át: annyira sűrűn
egybefonódva terültek szét; Odüszeusz odabujt hát
lombjuk alá.”

Ata Kandó számára a világhírt valószínűleg az Amazonás és Orinoco környéki indiánok őserdejében tett látogatása 1961-ben, majd ismételten 1965-ben, s az onnan hozott néprajzi, antropológiai felvételei hozták meg. Köztudottan ő volt az első nő, aki erre a nem veszélytelen útra barátnőjével vállalkozott, a kihalófélben lévő indián törzsek szokásait, a nők és gyerekek helyzetét, a kizsákmányolást, a kiszolgáltatottságot, s a szabad élet szokásait tanulmányozta. Tudását a magyarul is 1970-ben megjelent, színes és fekete-fehér fényképekkel illusztrál kötetében *A Hold véréből* címűben jelentette meg Természetesen tagja lett a venezuelai Comission Indigenistának, a bennszülötteket védő bizottságnak is. „Az őserdő a legnagyobb temploma a Földnek, elgondolkoztatja az embert mindarról, ami nem a megszokott napi életéhez tartozik. S az indiánoktól annyi mindent lehet tanulni a természetet és azon felüli dolgokat illetően is.” Második dél-amerikai útján a perui bálnavadászok egyik hajójáról titokban a bálnagyilkosságok szörnyűségeit örökítette meg.

A magyar nőfotográfusok teljesítményének feltérképezése, minél több szempontból való elemzése, legyenek határon innen vagy túl, annál inkább érdekes, mert a szálak minden irányban összekapcsolódnak, s minden mindenhová vezet. A közelmúltban olvastam egy kiváló szakdolgozatot, amely a pályáját Ausztráliában befejező fényképésznő, Wachter Klára munkásságát elemzi, s e hónapokban pedig a gyermekfényképezéssel behatóan foglalkozó Reismann Marian fotóit is megcsodálhatjuk. Mindketten hatással voltak Ata Kandó fejlődésére.

Köszönet és dicséret a kiállítás két kurátorának, Kaposi Dorkának és Somogyi Rohonczy Zsófiának, akik e Galéria küldetésének megfelelően választják ki, teszik egy kontextus részévé a művészek, alkotók sokfajta módon értelmezhető életművét. Ata Kandó bemutatásából mi felnőttek is sok újat, vagy akik eddig nem találkoztak a művésszel, csak újat találnak, így hozzájárulnak egy egyetemes mércével mérve is jelentős életmű (Ehhez segít hozzá Molnár József itt látható filmje) magyarországi recepciójának erősítéséhez. De a kiállításhoz kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozások arról is gondoskodnak, hogy a fiatal közönség is érezze meg kapcsolódásait a rendkívül érzékeny, ember, gyerek, családszerető, ugyanakkor autonóm női létet kivívó alkotó, Ata Kandó művészetével.